

PROIECTE ARTISTICE DESPRE INCLUZIUNE ȘI DIVERSITATE LA MNAC ȘI MNHCV. O ANALIZĂ DIN PERSPECTIVA STUDIILOR DESPRE DIZABILITATE

Artistic Projects about Inclusion and Diversity at MNAC and MNHCV. An Analysis from the Perspective of Disability Studies

Despina HAȘEGAN

ABSTRACT

Disability studies do not have a tradition in Romania and our research aims to present and study valuable initiatives of museums in this area. From the perspective of disability studies, in this article we analyze two exhibitions organised by Romanian museums. These projects showcased artistic explorations of disability undertaken by contemporary artists. The exhibitions also represented an occasion to debate on the rights of the people with disabilities and to reflect on changes in our society. We offer a theoretical approach based on both museum and disability studies and we analyze the artistic projects using concepts such as inclusion, diversity, accessibility. These initiatives are important because they demonstrate the engagement of Romanian museums in current societal issues.

Key-words: disabilities, inclusion, diversity, accessibility, disability studies, museum, contemporary art, engagement

<https://doi.org/10.61789/rm.2024.02>

În societatea contemporană, dezbateră privind diversitatea, incluziunea, drepturile și implicarea activă a persoanelor cu dizabilități este tot mai prezentă. Sunt urmărite respectarea drepturilor acestor persoane, a nevoilor specifice, se depun eforturi de adaptare pentru numeroase tipuri de produse, servicii, programe. Pentru a duce o viață activă, cât mai completă și complexă, și pentru a se implica în comunitate în calitate de cetățeni, accesul la educație și cultură reprezintă factori esențiali. Muzeelor și instituțiilor de cultură în general le revine misiunea de a facilita accesul persoanelor cu dizabilități, de a propune conținuturi adaptate unor cerințe specifice, dar și de a crește gradul de conștientizare al publicului tipic asupra drepturilor acestei categorii.

În România ultimelor decenii s-au făcut progrese în direcția recunoașterii drepturilor persoanelor cu dizabilități și al accesului lor la educație și cultură. Un rol important în acest sens a revenit negocierilor de aderare la Uniunea Europeană începând cu anul 2000, care aveau în vedere armonizarea legislativă și trasarea unor direcții noi de dezvoltare la nivelul societății. În plan cultural, accesarea unor programe precum *Cultura 2000* și *Interreg III B CADSES* a permis implementarea unor proiecte de colaborare și dezvoltare. În anul 2005 a fost înființată Administrația Fondului Cultural Național (AFCN), care a oferit finanțare pentru numeroase proiecte derulate de instituții ale Statului sau alte organizații. Din 2012, Fundația Orange România a susținut demersurile care vizau sprijinirea comunităților defavorizate, cu o linie dedicată persoanelor cu dizabilități de vedere și de auz. În acest context, în muzee au început să fie dezvoltate proiecte culturale diverse, adresate diferitelor categorii de public, printre care și persoanele cu dizabilități. Dintre primele proiecte notabile finanțate de AFCN sau de Fundația Orange, care au urmărit **accesibilizarea patrimoniului din muzee prin produse și servicii** destinate vizitatorilor cu diferite tipuri de deficiențe, amintim: „Simte Arta” (derulat de Asociația pentru Dezvoltare Urbană în perioada 2011 - 2014 în șapte muzee din București și din țară), „Muzeul Tuturor” desfășurat la Muzeul Antipa în 2012 și „ARTtouch” (2013 - 2014) la Muzeul Național de Artă al României. Această preocupare pentru facilitarea accesului la patrimoniul propriu și pentru prezentarea / interpretarea lui adaptată diferitelor nevoi constituie o provocare și o temă de reflecție pentru multe muzee din România; din fericire, inițiativele¹ în acest sens sunt tot mai dese și fac dovada unui proces de schimbare la nivelul instituțiilor și al societății.

Pe lângă această direcție importantă, în muzee au existat și proiecte care nu au vizat direct colecțiile deținute, aceste demersuri reprezentând **explorări ale dizabilității din perspectiva artei contemporane**. Ne vom referi în cele ce urmează la expozițiile *Normalitate, ce cuvânt brutal! O explorare artistică a dizabilității* (2016) de la Muzeul Național de Artă Contemporană (MNAC) și la *ATIPIIC. Drumul către ceilalți* (2022), de la Muzeul Național al Hărților și

1 Ne propunem ca într-un studiu viitor, parte a unei cercetări mai extinse, să realizăm o centralizare a proiectelor realizate de sau în muzeele din România pentru persoanele cu dizabilități, precum și studii de caz dedicate demersurilor importante.

Cărții Vechi (MNHCV), ambele din București. Am selectat aceste exemple deoarece aduc în discuție concepte foarte actuale, precum incluziunea și diversitatea, și modalități de raportare la dizabilitate ce presupun empatie și conectare. Vom începe însă prin clarificarea câtorva aspecte referitoare la un domeniu puțin cunoscut în România, studiile despre dizabilitate.

Aspecte teoretice

Studiile despre dizabilitate (Disability Studies) reprezintă o arie interdisciplinară, cu preocupări din zona științelor umaniste și sociale, care analizează acest concept în context social, cultural și politic. S-au dezvoltat începând cu anii 1990 cu precădere în spațiul anglo-saxon și sunt legate, pe de o parte, de activismul referitor la drepturile persoanelor cu dizabilități, iar pe de altă parte, de renunțarea la raportarea doar din perspectivă medicală la dizabilitate (așa numitul model medical). Paradigma normal – anormal, sănătos – bolnav a făcut loc eforturilor de incluziune socială, de acceptare a diversității și de implicare activă, iar componenta culturală și artistică este tot mai dezvoltată. Există un interes crescut pentru diferite narațiuni ale dizabilității, reflectarea în artă, literatură și media, pentru evidențierea experiențelor trăite, pentru conștientizare la nivelul societății în ansamblu. Tot mai frecvent regăsim în literatura de specialitate² legătura dintre domeniul studiilor muzeale și cel al studiilor despre dizabilitate. Muzeele realizează proiecte în colaborare cu sau adresate anumitor comunități de persoane cu dizabilități, devin platforme care amplifică mesajul către societate, militând pentru incluziune, solidaritate, acceptare.

Această problematică vine în întâmpinarea unor teme și preocupări majore ale muzeologiei actuale, de la noua definiție a muzeului (Adunarea generală a ICOM, Praga, 2022), până la accentul pus pe implicarea / activarea publicului, crearea de noi experiențe de vizitare, relevanță și adaptare la interesele societății³. În actuala definiție a muzeului se menționează explicit: „Deschis publicului, accesibil și incluziv, el susține diversitatea și sustenabilitatea.

- 2 Există numeroase colecții de studii, volume colective care reunesc perspective tot mai variate și mai interesante asupra acestui subiect. Amintim aici doar câteva titluri: *The disability studies reader*, editat de L. Davis, New York: NY Routledge, 1997; *Rethinking Disability Representation in Museums and Galleries*, editat de Jocelyn Dodd, Richard Sandell, Debbie Jolly și Ceri Jones, Universitatea din Leicester: RCMG, 2008; *REPRESENTING DISABILITY. Activism and agency in the museum*, editat de Richard Sandell, Jocelyn Dodd, Rosemarie Garland-Thomson, New York, Routledge, 2010; *Keywords for Disability Studies*, editat de Rachel Adams, Benjamin Reiss, a David Serlin, New York University Press, 2015; *Culture – Theory – Disability: Encounters between Disability Studies and Cultural Studies*, editat de Anne Waldschmidt, Hanjo Berressem și Moritz Ingwersen, Bielefeld, Transcript Verlag, 2017; *Contemporary Art and Disability Studies*, editat de Alice Wexler și John Derby, New York, Routledge, 2019.
- 3 Menționăm aici lucrările lui John Falk: *Identity and the Museum Visitor Experience*, (Routledge, 2009), *Learning from Museums*, 2nd Edition (Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2018), *The Value of Museums: Enhancing Societal Well-Being* (Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2021) și ale Ninei Simon: *The Participatory Museum* (Museum 2.0, Santa Cruz, California, 2010), *The Art of Relevance* (Museum 2.0, Santa Cruz, California, 2016).

Muzeele operează și comunică într-o manieră etică și profesională, cu participarea diverselor comunități⁴. Folosirea termenilor „accesibil”, „inclusiv”, „diversitate”, „sustenabilitate”, „comunități” reflectă asimilarea în această definiție a unor aspecte frecvent dezbătute în societate și confirmă tendința deja existentă a muzeelor de a deveni instituții tot mai active și mai implicate în plan social. Se observă cu ușurință folosirea unor termeni comuni în studiile muzeale și în cele despre dizabilitate; ne vom opri în cele ce urmează la trei noțiuni pe care le putem pune în legătură cu proiectele expoziționale de care urmează să ne ocupăm.

Accesibilitatea este definită în *Legea nr. 448 / 2006 (republicată) privind protecția și promovarea drepturilor persoanelor cu handicap drept „ansamblul de măsuri și lucrări de adaptare a mediului fizic, precum și a mediului informațional și comunicațional conform nevoilor persoanelor cu handicap, factor esențial de exercitare a drepturilor și de îndeplinire a obligațiilor persoanelor cu handicap în societate”⁵. Autoritățile sunt obligate, conform aceleiași legi, să ofere persoanelor cu dizabilități acces „la valorile culturii, la obiectivele de patrimoniu, turistice și de petrecere a timpului liber”⁶. Un muzeu accesibil este, așadar, o instituție care asigură accesul fizic în clădire pentru vizitatorii cu diferite tipuri de deficiențe și pune, totodată, la dispoziție informații adaptate nevoilor acestora.*

În accepțiunea aceleiași legi, **incluziunea socială** reprezintă „setul de măsuri și acțiuni multidimensionale din domeniile protecției sociale, ocupării forței de muncă, locuirii, educației, sănătății, informării și comunicării, mobilității, securității, justiției și culturii, destinate combaterii excluziunii sociale”⁷. Incluziunea presupune respectarea drepturilor tuturor cetățenilor de a participa la viața societății, inclusiv pe plan cultural, și de fi tratați în mod egal, fără discriminări de niciun tip. Un alt termen care este folosit tot mai des este cel de **inclusivitate**, care se referă mai mult la promovarea unei atitudini de toleranță și acceptare; este derivat din legislația internațională privind drepturile omului și ale persoanelor cu dizabilități⁸. Muzeele își pot asuma un rol pe acest plan prin colaborarea cu comunități marginalizate, prin desfășurarea de proiecte care să li se adreseze în mod particular.

În acest punct, regăsim elemente comune cu conceptul de **diversitate**, care a început să fie folosit în anii 2000 pentru a exprima varietatea modalităților de expresie culturală⁹, strâns legată de drepturile și libertățile

4 Conform <https://www.muze.org/sitev2/2022/08/25/o-noua-definitie-a-muzeelor/>, consultat pe data de 12.06.2024.

5 Conform *Legii nr. 448 / 2006 (republicată) privind protecția și promovarea drepturilor persoanelor cu handicap*, Art. 5, alineat 2, accesat pe data de 12.06.2024, document disponibil la <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/77815>.

6 Conform Articolului 21 din *Legea nr. 448 / 2006*.

7 Conform Articolului 5, alineat 18, din *Legea nr. 448 / 2006*.

8 Referințele la *inclusive societies / education / communities* sunt extrem de numeroase în legislația internațională; mai multe informații se află pe site-ul Consiliului Europei la <https://www.coe.int/en/web/inclusion-and-antidiscrimination/division-home>, accesat pe data de 12.06.2024.

9 A se vedea în acest sens textul *Convenției UNESCO din 20 octombrie 2005 asupra*

fundamentale ale omului, cu beneficii asupra dezvoltării culturii, artelor și al societății în ansamblu. Cu timpul, termenul¹⁰ a început să înglobeze recunoașterea diferențelor între oameni, înțelegerea faptului că există persoane care se deosebesc de celelalte prin diverse moduri (aspect, gen, religie, abilități fizice și intelectuale, orientare sexuală, etnie, opinii politice etc.); este pus cel mai des în relație cu eforturile de combatere a discriminării, de luptă împotriva prejudecăților și de coeziune socială. Persoanele cu dizabilități fac parte dintre categoriile marginalizate și se regăsesc sub umbrela diversității. Un alt termen din această familie este **neurodiversitatea**, care a început să fie folosit încă din anii 1990 pentru a exprima diferențele existente în felul în care funcționează creierul uman, în care oamenii experimentează și interacționează cu mediul înconjurător¹¹. De atunci, se fac numeroase demersuri de conștientizare și de acceptare a faptului că o serie de tulburări (precum cele din spectrul autist) și afecțiuni de dezvoltare (ADHD, dizabilități de învățare etc.) nu sunt boli, ci condiții neurologice. Ca și în cazul incluziunii, muzeele își pot asuma un rol activ, de sprijinire a acestor eforturi și de diseminarea a mesajului, în sprijinul construirii unei societăți mai tolerante și mai unite.

Ne vom opri în cele ce urmează asupra celor două expoziții de la MNAC și MNHCV, evidențiind câteva aspecte importante pentru tema cercetării noastre. În lipsa unor preocupări teoretice din domeniul studiilor despre dizabilitate care să vizeze spațiul cultural românesc, materialele aflate la dispoziție sunt datele oferite pe site-urile proprii și pe canalele de social media chiar de către muzee, comunicatele de presă preluate de diferite site-uri de știri sau bloguri și câteva cronici, de asemenea publicate online, toate în perioadele în care expozițiile erau deschise.

Normalitate, ce cuvânt brutal! ***O explorare artistică a dizabilității***

Muzeul Național de Artă Contemporană (MNAC) și Asociația ActiveWatch au organizat, în perioada 7 iulie – 6 octombrie 2016, expoziția *Normalitate, ce cuvânt brutal! O explorare artistică a dizabilității/ Normality, such a brutal word! An artistic exploration into disabilities*. Curatorul Cristian Neagoe și artiștii Mihai Barabancea, Paul Dunca & Virginia Lupu, Cosmin Manolescu, Ivana Mladenovic, Monotremu, Mircea Ioan Topoleanu Ciocolatescu au adus în fața publicului lucrări de artă vizuală și performance-uri accesibile și persoanelor cu diferite tipuri de dizabilitate - locomotorie, vizuală, neurocognitivă - (Fig.1).

protecției și promovării diversității expresiilor culturale, accesat la data de 13.06.2024, disponibil la <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/72999>.

10 A se consulta *Intercultural Glossary* publicat pe site-ul Consiliului Europei și disponibil la <https://rm.coe.int/intercultural-glossary/1680a836f2>, accesat pe data de 13.06.2024.

11 Pe site-ul Centrului de Resurse Juridice există un document cu caracter informativ referitor la persoanele cu dizabilități neurocognitive și combaterea discriminării, disponibil la <https://www.crj.ro/wp-content/uploads/2022/06/8.-Material-informativ-dizabilitati.pdf>, accesat pe data de 13.06.2024.

Fig. 1 Vedere de ansamblu din expoziția *Normalitate, ce cuvânt brutal!*
Sursa: *Normalitate, ce cuvânt brutal!*, curator Cristian Neagoe, MNAC București,
07.07.2016 – 06.10.2016 vedere din expoziție, photo: Ciprian N. Isac / MNAC

Experiență de vizitare

Expoziția a fost gândită lăsând la o parte experiența unei vizite tipice; lucrările au fost amplasate la un nivel mai jos, mai aproape de privirea unui vizitator în fotoliu rulant, în timp ce multe exponate trebuiau detectate și explorate cu ajutorul simțurilor. Vizitatorilor tipici li s-a propus asumarea unei categorii de dizabilitate, astfel încât experiența de vizitare să fie una imersivă și cât mai completă; datorită parteneriatului cu Asociația Metodelor Alternative de Integrare Socială, pentru ei au fost realizate tururi ghidate care au permis explorarea fără simțul văzului. Pentru persoanele cu dizabilități, au fost organizate tururi de către Asociația Tandem.

Lucrări

Expoziția a reunit instalații, video-uri, printuri tactile, obiecte relevante, texte în limbaj Braille, sunete, mirosuri, ghiduri audio și mai multe performance-uri. În cele ce urmează, ne vom opri la câteva dintre proiectele prezentate, majoritatea având un caracter mix (instalație, video, performance, interacțiune etc.)

Instalația foto „Brutal” (2016) realizată de Mihai Barabancea, cu schițe tactile de Cristiana Costin, avea o miză dublă: pe de o parte, artistul a dorit să afle cum reușesc nevăzătorii să perceapă

Fig. 2 *Brutal*. Instalație de Mihai Barabancea și Cristiana Costin.
Explorare tactică a unei fotografii în relief
Sursa: Foto Gabriela Pană / MNAC,
Normalitate, ce cuvânt brutal!, curator
Cristian Neagoe, MNAC București,
07.07.2016 – 06.10.2016
vedere din expoziție

Fig. 3 Explorarea instalației Brutal. Lămpile luminează panourile din spate, unde se află fotografia

Sursa: Normalitate, ce cuvânt brutal!, curator Cristian Neagoe, MNAC București, 07.07.2016 – 06.10.2016 vedere din expoziție, photo: Gabriela Pană / MNAC

Fig. 4. Normalitate. Instalație de Mircea Topoleanu.

Sursa: pagina de Facebook MNAC Bucharest (postare 20 iulie 2016), accesat pe data de 13.06 2024.

Proiectul „Birthday Room” (2016) al lui Paul Dunca (coregraf, performer) și al Virginiei Lupu (artist vizual) cuprindea o parte de instalație, video și performance. Cei doi artiști au documentat momente festive din cadrul unor comunități în care existau persoane cu diferite dizabilități (senzoriale, locomotorii, neurocognitive) și au prezentat o serie de reconstituiri și performance-uri, programate pe durata expoziției de la MNAC.

Coregraful Cosmin Manolescu a fost, de asemenea, prezent cu video-ul „Dans_Rulant”(2016), dar și cu o serie de ateliere de dans contemporan în fotoliu rulant. În cadrul acestora, participanții au explorat concepte legate

frumusețea; pe de altă parte, a invitat publicul să descopere fotografia cu ajutorul altor simțuri, lăsând văzul la final (Fig. 2). Mihai Barabancea a însoțit șapte persoane cu dizabilități de vedere și le-a ajutat să surprindă cu ajutorul camerei foto locuri importante, dragi, care le sugerau frumusețea. Pentru șapte fotografii au fost realizate schițe tactile, în relief, expuse în cadrul instalației și completate de un obiect relevant și un indiciu olfactiv; la experiența de descoperire se adăuga, prin intermediul căștilor, povestea spusă de fiecare dintre autori, despre locul ales; abia la final era posibilă și vizualizarea fotografiei (Fig. 3). Implicarea mai multor simțuri îmbogățește experiența și aducea mai multe informații decât ar fi făcut-o folosirea doar a unui singur stimul.

Instalația „Normalitate” (2016) a artistului Mircea Topoleanu presupunea un exercițiu de ascensiune pe un panou de escaladă, pe care elementele de prindere alcătuiau cuvântul „normalitate”, scris în Braille (Fig. 4). Propunerea regizoarei Ivana Mladenović a fost filmul „Ora de biologie” (2016), care documentează câteva zile din viața unor copii cu dizabilități de vedere din România.

de dans, mișcare, joc, din ipostaza utilizatorului unui astfel de dispozitiv (Fig. 5). Duo-ul Monotremu a realizat un performance intitulat „Îmi place România și României îi place de mine” (2016); acesta făcea trimitere la celebrul performance „I Like America and America Likes Me” (1974) al lui Joseph Beuys, care a petrecut câteva zile în spațiul unei galerii americane de artă alături de un coiot, pe care a reușit să îl îmblânzească. Monotremu a înlocuit coiotul cu un câine cu dizabilități și a invitat publicul să interacționeze cu el pe parcursul a trei zile.

Fig. 5. **Dans Rulant.** Performance și atelier de Cosmin Manolescu

Sursa: Normalitate, ce cuvânt brutal!, curator Cristian Neagoe, MNAC București, 07.07.2016 – 06.10.2016 vedere din expoziție, photo: Gabriela Pană / MNAC

Concept curatorial

În cadrul unui interviu acordat Mediafax¹², curatorul Cristian Neagoe a vorbit despre ideile și dorințele care au animat acest proiect expozițional. Pentru el, normalitatea este un pat al lui Procust, în raport cu care fiecare dintre noi îndeplinește roluri multiple. El a observat la nivelul societății suprapunerea dintre „normalitate” și „normativ”, care conduce la percepția că cei care nu se supun regulilor, care nu îndeplinesc așteptările, nu sunt normali; conceptul de „normalitate” este utilizat în mod abuziv, de aceea devine „un cuvânt brutal”, după cum ne indică titlul evenimentului. Din același interviu aflăm că Neagoe a fost invitat să realizeze conceptul expoziției de către Mircea Toma și Ana Ciutu de la ActiveWatch¹³, iar singura condiție a fost: „să fie o expoziție cu sau despre oameni cu dizabilități”¹⁴. Întregul demers a pornit de la scenariul unei lumi în care persoanele cu dizabilități sunt majoritare. „E o expoziție despre diferență, nu despre deficiență”. Artiștii selectați au avut

12 Eugen Istodor, INTERVIU Cristian Neagoe, despre ideile din spatele expoziției „Normalitate, ce cuvânt brutal” de la MNAC: În cazul Normalității fiecare dintre noi este și judecător, și acuzat, și călău, și victimă”-FOTO, Mediafax, 23.08.2016, disponibil la INTERVIU Cristian Neagoe, despre ideile din spatele expoziției „Normalitate, ce cuvânt brutal” de la MNAC: „În cazul Normalității fiecare dintre noi este și judecător și acuzat, și călău și victimă” - FOTO (mediafax.ro), accesat în data de 6.06.2024.

13 ActiveWatch este o cunoscută asociație care militează pentru respectarea drepturilor omului, a libertății de exprimare și se implică în activități de combatere a inechității sociale, a rasismului, a discriminării și a intoleranței etc.

14 Eugen Istodor, 2016.

experiențe de lucru cu persoane din medii marginalizate; colaborarea cu Florin Georgescu, nevăzător, a permis accesibilizarea expoziției pentru persoanele cu deficiențe de vedere.

Observații

Normalitate, ce cuvânt brutal! O explorare artistică a dizabilității a constituit un proiect expozițional complex și inedit în peisajul cultural românesc. Cu mijloacele specifice artei contemporane, au fost abordate subiecte de discuție delicate, dificile și încă insuficient dezbătute în societatea românească, precum: drepturile persoanelor cu dizabilități, incluziunea socială, discriminarea etc. Este un prim exemplu de amploare de mobilizare a unor artiști contemporani cunoscuți din țara noastră, care au acceptat provocarea de a se raporta la problema dizabilității.

Întregul demers a vizat în egală măsură publicul cu și fără dizabilități, într-un exercițiu de empatie, de aducere la lumină și de conștientizare a nevoilor acestei categorii care se luptă cu marginalizarea și discriminarea. Prin propunerea unei experiențe artistice și asumarea perspectivei unui anumit tip de privire, vizitatorul tipic este imersat într-un univers pe care îl poate explora și percepe diferit, cu fiecare identitate pe care o alege; fotoliul rulant, bastonul, ochelarii care obturează vederea devin instrumente puternice care oferă prilejul unor trăiri tulburătoare. Departe de a stârni sentimente de milă sau vină, expoziția vorbește despre modalități de raportare și percepere diferite ale lumii înconjurătoare, încurajează creativitatea, o atitudine relaxată¹⁵, nuanțează semnificațiile „normalității.” Testând deplasarea în fotoliul rulant, ochelarii și bastonul de nevăzător, explorarea condiționată de aceste elemente permite accesul la normalitatea persoanelor cu diferite dizabilități, la felul lor uzual de a relaționa cu mediul înconjurător și pune în funcțiune alte simțuri și abilități decât cele folosite în mod curent de persoanele tipice; această diversitate de perspective îmbogățește experiența vizitării, stârnește curiozitatea și imaginația.

Din punct de vedere teoretic, discursul curatorial se raportează la noțiuni importante din domeniul studiilor despre dizabilitate. Astfel, regăsim modelul social al dizabilității, care consideră că societatea este cea care ridică bariere și face dificilă viața acestor persoane: „Dizabilitatea e o relație între indivizi și mediile lor sociale. În societatea de azi, oamenii cu dizabilități sunt expuși experienței de a trăi în propriile corpuri ca în niște realități fizice controlate, posedate și abuzate de alții.”¹⁶ Prin intermediul artei contemporane, expoziția pune în lumină aceste obstacole și necesitatea conștientizării lor la nivelul societății, dă o voce persoanelor cu dizabilități și propune exerciții de reflecție și empatie: „normalitatea” de pe panoul de escaladă, explorarea în scaun rulant sau cu ochelari și baston de nevăzător, împrietenirea cu câinele cel prea puțin afectat de lipsa unui picior etc.

15 Ibidem.

16 Pagina evenimentului pe site-ul MNAC, accesată pe data de 6.06.2024, disponibilă la <https://mnac.ro/event/83/Normalitate,%20ce%20cuv%3%A2nt%20brutal>.

Fig. 6 Vedere de ansamblu din expoziția ATIPIC. **Drumul către ceilalți**. Sala dedicată fotografiilor din călătorii I
Sursa: MNHCV

Principiul autodeterminării, lupta pentru drepturi egale și respectarea drepturilor omului și-au găsit expresia în sloganul „Nimic despre noi fără noi” (*Nothing about us without us*); acesta a devenit în anii 1990 emblematic în activismul pentru drepturile persoanelor cu dizabilități și se referă la necesitatea de a implica în procesul decizional pe cei care vor fi afectați de respectivele hotărâri. Participarea activă a persoanelor cu dizabilități în diferite etape ale expoziției (realizarea fotografiilor împreună cu Mihai Barabancea, consultantă pe partea de accesibilizare etc.) arată aplicarea acestui concept la nivelul practicii artistice și constituie un exemplu de colaborare și valorizare ca resurse în proiect.

Un rol special în realizarea demersului a revenit MNAC, cu care Cristian Neagoe a colaborat în calitate de curator invitat. Organizarea expoziției într-una dintre cele mai importante instituții de pe scena artei contemporane românești a contribuit la o mai mare vizibilitate a proiectului, a co-interesat artiști, parteneri, voluntari și a adus tema dizabilității în atenția publicului larg și a presei.

ATIPIC. Drumul către ceilalți

Expoziția *ATIPIC. Drumul către ceilalți*, prezentată la Muzeul Național al Hărților și Cărții Vechi (MNHCV), un muzeu mic din București, este un alt proiect ce ilustrează deschiderea muzeelor către discursul despre dizabilitate și către acțiunile de conștientizare a societății asupra problemelor persoanelor cu dizabilități (Fig. 6). Deschisă în perioada 11 martie – 5 iunie 2022¹⁷, expoziția a reunit fotografii realizate de David Stescu, un tânăr de 16 ani, cu autism. Pentru realizarea acestui eveniment, muzeul a colaborat cu inițiatorii proiectului *Faces of Autism*, Teodora și Mihai Stescu. Expoziția și-a propus să înfățișeze câteva dintre multiplele fațete ale autismului, posibile punți de legătură între persoanele tipice și atipice și să sprijine integrarea acestora în societate.

¹⁷ Pe pagina evenimentului de pe site-ul MNHCV este indicată durata inițială 11 martie – 8 mai 2022 și este precizată prelungirea vizitării până la data de 5 iunie 2022.

Diagnosticat din copilărie cu autism, David a dezvoltat o pasiune pentru geografie și pentru călătorii, al căror efect era terapeutic. Interesul său pentru fotografie a devenit tot mai pronunțat și a ajuns să fie o formă de exprimare, „propriul canal de comunicare într-o lume majoritar tipică”¹⁸. Fotografii Dragoș Asaftei și Vlad Eftenie l-au îndrumat și l-au ajutat să-și cultive talentul.

Lucrări

Expoziția de la Muzeul Hărților a fost alcătuită din două secțiuni; în prima secțiune au fost prezentate peisaje surprinse în călătoriile sale (din Italia, Egipt, Maroc, Iordania, Australia etc.), iar în cea de a doua, portretele unor tineri diagnosticați cu autism, însoțite de poveștile personale ale fiecăruia, scrise de Mihai Stescu; acestea surprindeau aspectele unice și pasiunile lor speciale pentru muzică, limbi străine, numere, literatură, arte etc. Au fost incluse obiecte personale și suvenire din călătorii (borcănele cu nisip din deșert de culori diferite, pașaportul plin de

Fig. 7. Vedere de ansamblu din expoziția ATIPIC. **Drumul către ceilalți.** Sala dedicată fotografiilor din proiectul *Faces of Autism*
Sursa: MNHCV

ștampile, scheme de organizare și o hartă realizate de David etc.). Acestea au completat expunerea și au oferit indicii despre pasiunea pentru geografie, despre meticulozitatea planificării și apoi a documentării călătoriilor, despre importanța acestor pregătiri pentru David și familia lui. Pe un ecran puteau fi urmărite materiale video, cu rol educativ sau ilustrativ, referitoare la autism (Fig. 7). ATIPIC. *Drumul către ceilalți* se înscrie în seria de expoziții temporare organizate de muzeu pe teme legate de explorare, călătorie, geografie, hărți etc., oferind perspectiva acestui tânăr artist.

Un proiect multi-medial

Expoziția a fost parte din proiectul *Faces of Autism*, lansat în aprilie 2020, prin care David Stescu și-a propus să prezinte portrete ale unor copii, tineri și adulți diagnosticați cu autism și poveștile lor atât de diferite; de la persoane nonverbale la unele independente, toți își descoperă pasiuni, au talente, interese și nevoi diverse și își urmează „drumul către ceilalți” într-o societate preponderent neurotipică (Fig. 8).

18 Pagina evenimentului de pe site-ul MNHCV, accesată pe data de 7.06.2024, disponibilă la <https://www.muzeulhartilor.ro/event-item/atipic-drumul-catre-ceilalti/>.

Fiecare portret „este un îndemn către societate să sprijine orice individ în a-și dezvolta abilități care să-i permită relaționarea atât de necesară în viața cotidiană”¹⁹; chipurile și poveștile alăturate sunt exemple concrete de astfel de punți de comunicare create între persoanele cu autism și cele neurotipice, construite cu efort și tenacitate. Publicul are, astfel, ocazia să înțeleagă aceste eforturi, să le susțină și poate chiar să vină în întâmpinarea lor. „Drumul către ceilalți”

Fig. 8. Vedere de ansamblu din expoziția ATIPIC. **Drumul către ceilalți.** Sala dedicată fotografiilor din călătoria II
Sursa: MNHCV

este și un drum către autonomia fiecăruia și capacitatea de a funcționa în societate, iar călătoria poate fi sprijinită de fiecare dintre noi.

Pentru a marca Ziua Internațională de Conștientizare a Autismului, pe data de 2 aprilie 2022 a avut loc în cadrul expoziției un eveniment intitulat „Autismul, parte din diversitatea noastră. Un dialog deschis despre autism”. Discuția a reunit psihologi, medici, părinți, persoane cu autism, reprezentanți ai unor asociații și a abordat teme referitoare la diagnosticare și intervenție timpurie, rolul familiei, integrarea în sistemul de învățământ, tranziția către o viață independentă, rolul ONG-urilor etc.

Tot ca parte a acestui proiect, pe 14 aprilie 2022, a avut loc premiera documentarului „Faces of Autism. Episodul 1: David. Drumul către ceilalți”²⁰. Prezentând povestea lui David Stescu, discuții și interviuri cu membri ai familiei, psihologi, prieteni, profesori, filmul își propune să crească nivelul de conștientizare și de acceptare al societății în privința acestei tulburări și asupra diversității în funcționarea creierului uman (neurodiversitatea). Terapia, discriminarea, hărțuirea la școală (*bullying*), pasiunea pentru călătorii și fotografie sunt mărturii despre provocări și obstacole depășite, un îndemn și o speranță pentru cei care se confruntă cu astfel de cazuri. Proiectul *Faces of Autism* continuă și astăzi, cu expoziții de fotografie ale lui David Stescu și proiecții ale filmului care se desfășoară în diferite locuri din țară²¹.

Expoziția a constituit, așadar, o secțiune a acestui proiect multimedial

19 Explorarea fațetelor multiple ale autismului, accesat pe 7.06.2024, disponibil la <https://facesofautism.ro/despre-proiect/>.

20 Lansarea a avut loc la Cinemax Veranda Mall, accesat pe 7.06.2024, disponibil la <https://evenimentemuzeale.ro/eveniment-cultural/bucuresti-filmul-documentar-faces-of-autism-episodul-1-david-drumul-catre-ceilalti-cinemax-veranda-14-aprilie-2022/>.

21 Evenimentele sunt anunțate online, pe rețelele de socializare, pe blogul lui David Stescu și pe site-ul proiectului.

mai amplu, care reunește site-ul web, blog-ul lui David Stescu, filmul; ea aduce un alt tip de public, de expunere și prilej de dezbatere, contribuind la creșterea vizibilității subiectului în societatea noastră.

Observații

Organizarea expoziției *ATIPIIC. Drumul către ceilalți* la Muzeul Hărților constituie o altă dovadă a interesului muzeelor pentru prezentarea unor subiecte sensibile, insuficient dezbătute în societatea românească și pentru implicarea într-o „misiune socială”²², legată de conștientizarea cu privire la autism. Ca în cazul MNAC, muzeul vine în întâmpinarea nevoilor unei comunități și îi oferă prilejul de a se prezenta în fața publicului prin intermediul unui proiect cultural bine articulat, de a genera dezbateri și poate chiar schimbări de atitudine, prin exersarea empatiei și a capacității de a reflecta. La rândul său, ca instituție de cultură, muzeul face un pas important către incluziune, diversitate, colaborând în proiecte ale unor comunități ce reunesc persoane cu dizabilități. Expoziția desfășurată la Muzeul Hărților a demonstrat că asemenea demersuri pot avea loc și în organizații de dimensiuni reduse.

Denumirea expoziției „Atipic. Drumul către ceilalți” poartă un sens dublu, o referință dublă: dinspre persoanele cu autism către cele tipice, dar și invers; punțile dezvăluite artistic și creativ înfățișează pasiuni, talente și interese comune, ce își pot găsi expresia în limbaje diverse, precum cel al fotografiei. Proiectul realizează alte două deziderate importante pentru studiul dizabilității: prezența în spațiul public a artiștilor cu dizabilități și reprezentarea persoanelor cu dizabilități. David Stescu este un tânăr fotograf cu autism, care face portretele unor copii, tineri și adulți, cu același diagnostic. Demersul câștigă în valoare tocmai prin această miză dublă a artistului cu autism, care aduce la lumină chipurile și poveștile altor persoane cu aceeași tulburare. Mesajul său este unul despre conexiuni și conectare, despre pasiuni, interese și nevoi comune, despre empatie și acceptare. Muzeul Hărților a preluat și a amplificat acest mesaj, numărându-se printre susținătorii unui proiect atipic și necesar pentru societatea românească.

Concluzii

Organizate la distanță de șase ani, cele două expoziții reprezintă reperi importante pentru reflectarea și raportarea la dizabilitate în mediul cultural românesc, atât din punct de vedere al lucrărilor expuse, cât și al conceptelor abordate.

În calitate de instituții publice de cultură, indiferent de anvergura organizației, muzeele își asumă un rol mai activ în societate și conferă legitimitate unor proiecte artistice care reflectă universul unor comunități marginalizate. Ele participă la eforturile de conștientizare a societății în legătură cu persoanele

22 Pagina evenimentului de pe site-ul MNHCV, accesată pe data de 7.06.2024, disponibilă la <https://www.muzeulhartilor.ro/event-item/atipic-drumul-catre-ceilalti/>.

cu dizabilități, făcând pași în direcția acceptării, înțelegerii și coeziunii. Cele două expoziții reprezintă modalități de punere în dezbatere a unor concepte aflate la intersecția studiilor muzeale despre dizabilitate și a preocupărilor din societate: accesibilizarea, incluziunea, diversitatea. Diferitele evenimente desfășurate în intervalul alocat (performance-uri, ateliere, dezbateri, lansare de film etc.) au constituit activări pentru public, prilejuri de discuție sau exerciții de reflecție asupra unui subiect complex și au menținut în mod constant atenția asupra evenimentului principal.

Mesajele transmise au vizat identificarea unor punți de comunicare, prin explorări artistice, pasiuni și interese comune, între comunitățile tipice și atipice; departe de a trezi sentimente de vină sau milă, expozițiile au urmărit ideea de diversitate a abordărilor, de descoperire a unor legături, de dezvoltarea a unei atitudini mai pline de înțelegere, cu mai puține prejudecăți și discriminări.

Anunțată ca fiind accesibilă pentru toate categoriile de public, expoziția *Normalitate, ce cuvânt brutal! O explorare artistică a dizabilității* a abordat conceptele de accesibilitate, incluziune, diversitate din perspective ingenioase și creative; pe de o parte, a asigurat pentru publicul cu dizabilități vizite adaptate cerințelor specifice, iar pe de altă parte, a propus vizitatorilor tipici asumarea unei categorii de deficiență. Astfel, parcursul și experiența de vizitare reprezentau modalități de imersiune și de descoperire a unei alte posibilități de a interacționa cu mediul înconjurător. Persoane cu sau fără dizabilități au avut ocazia să exploreze împreună, să înțeleagă diversitatea perspectivelor și a metodelor de descifrare a conținuturilor, să testeze accesul și accesibilitatea într-o experiență incluzivă și interactivă creată de artiști, cu implicarea unor persoane nevăzătoare.

Dacă în 2016, curatorul Cristian Neagoe nu reușise să identifice lucrări ale unor artiști cu deficiențe pe care să le aducă în expoziție²³, în 2022, tânărul David Stescu își prezenta fotografiile la Muzeul Hărților; proiectul său *Faces of Autism* oferea perspectiva artistică a unei persoane cu autism, asupra altor copii, tineri și adulți cu același diagnostic. Discuția despre incluziune, diversitate și accesibilizare se îmbogățește prin metafora „drumului către ceilalți”, deschiderea către neurodiversitate și accesul în muzeu pentru un proiect artistic cu o miza dublă, atipică, de prezentare și reprezentare a dizabilității.

Din păcate, până în momentul de față nu dispunem de date referitoare la numărul total de vizitatori ai acestor expoziții²⁴, nici la numărul vizitatorilor cu dizabilități, în contextul în care nu există (încă) o raportare pe acest subiect sau o centralizare a acestui tip de evenimente realizată de vreo structură abilitată. Datele ar putea fi utile mai ales ca repere pentru evoluția ulterioară a fenomenului, pentru a studia capacitatea de a interesa și de a aduce publicul - cu sau fără dizabilități - la muzeu, pentru acest gen de evenimente.

Desigur, persoanele cu dizabilități se confruntă în România cu numeroase

²³ Eugen Istodor, 2016.

²⁴ Conform reprezentanților MNHCV, expoziția *ATIPIIC. Drumul către ceilalți* a fost vizitată de aproximativ 3329 de persoane; nu deținem informații de la MNAC.

probleme, iar mobilitatea și accesul la diferite puncte de interes constituie adesea provocări reale. Participarea lor la evenimente culturale este dificilă²⁵ și, de obicei, necesită sprijinul unor asociații sau voluntari. Muzeele pot doar în mică măsură, eventual în cadrul unor proiecte, să asigure deplasarea unor grupuri de persoane cu dizabilități. Rolul lor cel mai important rămâne însă la nivelul preluării și amplificării mesajelor legate de problema dizabilității.

Din păcate, nu avem nici date referitoare la impactul acestor proiecte asupra comunităților de persoane cu deficiențe și / sau asupra publicului vizitator în general al acestor muzee. Chiar dacă a fost vorba despre expoziții temporare, deschise pe o durată de aproximativ trei luni fiecare, și nu putem vorbi despre un impact major sau efecte pe termen lung asupra comunităților vizate sau a publicului general, consemnarea și arhivarea de către muzee a reacțiilor, a eventualelor continuări sau dezvoltări ale acestor inițiative, ar fi fost benefică. Considerăm utilă o astfel de abordare, un astfel de exercițiu post eveniment, pentru multe dintre manifestările organizate de muzee (expoziții, conferințe, dezbateri etc.) și sperăm că instituțiile vor găsi resursele necesare pentru a realiza și acest tip de demers valoros pentru cercetări ulterioare.

Expozițiile prezentate constituie repere importante pentru felul în care raportarea prin artă la problema dizabilității își face loc în societatea românească. Colaborarea cu persoanele cu deficiențe și chiar aducerea lor în prim plan în calitate de autori sau ca reprezentări, evidențierea legăturilor și perspectiva empatică sunt modalități extrem de valoroase pentru dezvoltarea proiectelor pe această temă. Departe de ecourile și intensitatea unor dezbateri din zona occidentală, apărute în jurul unor proiecte artistice ce aduceau în spațiul public dizabilitatea²⁶, cele două expoziții reflectă preocupările încă insuficient dezvoltate în jurul acestui subiect în țara noastră. Cu toate acestea, ele oferă discursuri consistente, în care regăsim concepte teoretice de actualitate, precum și explorări artistice inedite. Totodată, acestea demonstrează disponibilitatea unor muzee de a-și asuma roluri active în zone de dezbateri în societate și de a contribui astfel la construirea unui mediu social mai tolerant și mai inclusiv.

25 A se vedea în acest sens datele furnizate de a Strategia națională privind drepturile persoanelor cu dizabilități „O Românie echitabilă” 2022-2027, adoptată prin Hotărârea de Guvern nr. 490 / 2022.

26 Amintim aici Monumentul lui F.D. Roosevelt, unde președintele american apare reprezentat în scaun rulant; statuia care îl înfățișează pe Winston Churchill în cămașă de forță sau statuia care o prezintă pe artista cu dizabilități Allison Laper însărcinată; analize interesante asupra reprezentării dizabilității în arta contemporană regăsim printre alții, la Ann Millet-Gallant, *The Disabled Body in Contemporary Art* (New York: Palgrave-Macmillan, 2010), Richard Sandell, Jocelyn Dodd, Rosemarie Garland-Thomson (eds.), *RE-PRESENTING DISABILITY Activism and agency in the museum*, (Routledge, New York, 2010), Keri Watson, W. Hiles Timothy (eds.), *The Routledge Companion to Art and Disability*, (Abingdon: Routledge, 2022).

Bibliografie

Cărți

- Adams, R., Reiss, B., Serlin, D. (eds.) 2015. *Keywords for Disability Studies*. New York University Press.
- Davis, L. (ed.) 1997. *The disability studies reader*. New York: NY Routledge.
- Dodd, J., Sandell, R., Jolly, D., Jones, C. (eds) 2008. *Rethinking Disability Representation in Museums and Galleries*. Universitatea din Leicester: RCMG.
- Falk, J. 2009. *Identity and the Museum Visitor Experience*. New York: Routledge.
- Falk, J. 2021. *The Value of Museums: Enhancing Societal Well-Being*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield
- Millet-Gallant, A. 2010. *The Disabled Body in Contemporary Art*. New York: Palgrave-Macmillan.
- Sandell, R., Jolly, D., Garland-Thomson, R. (eds) 2010. *RE-PRESENTING DISABILITY. Activism and agency in the museum*. New York, Routledge.
- Simon, N. 2016. *The Art of Relevance*. Santa Cruz, California: Museum 2.0.
- Waldschmidt, A., Berressem H., Ingwersen, M. (eds.) 2017. *Culture – Theory – Disability: Encounters between Disability Studies and Cultural Studies*. Bielefeld: Transcript Verlag.
- Watson, K., Hiles Timothy, W. (eds.) 2022. *The Routledge Companion to Art and Disability*. Abingdon: Routledge.
- Wexler, A., Derby, J. (eds.) 2019. *Contemporary Art and Disability Studies*. New York: Routledge.

Surse electronice

- Convenția UNESCO din 20 octombrie 2005 asupra protecției și promovării diversității expresiilor culturale, document disponibil la <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfs/72999>, accesat la data de 13.06.2024.
- Hotărârea de Guvern nr. 490 / 2022 pentru aprobarea Strategiei naționale privind drepturile persoanelor cu dizabilități O Românie echitabilă 2022-2027, disponibil la <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/254203>, accesat la data de 12.06.2024.
- Legea nr. 448 / 2006 (republicată) privind protecția și promovarea drepturilor persoanelor cu handicap, document disponibil la <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/77815>, accesat pe data de 12.06.2024.
- Anghelescu, Ana. 22.07.2022. Supereroi printrenoi.com. *Jurnal de călătorie pe drumul către ceilalți*. <https://supereroi.printrenoi.ro/jurnal-de-calatorie-pe-drumul-catre-ceilalti/>, accesat la data de 7.06.2024.
- Băltărețu, Răzvan. 27.07.2016. Vice.com. *Ce am învățat despre România în ziua în care n-am mai putut să văd și să merg*, <https://www.vice.com/ro/article/78vm7z/ce-am-invatat-despre-normalitatea-din-romania>, accesat la data 6.06.2024.
- Bulea, Raluca (dr.). 1.04.2022. Viațamedicala.ro. *Înlăturând bariera autismului*, <https://www.viata-medicala.ro/nlaturand-bariera-autismului-26314> accesat pe data de 7.06.2024
- Istodor, Eugen. 23.08.2016. Mediafax. *INTERVIU Cristian Neagoe, despre ideile din spatele expoziției „Normalitate, ce cuvânt brutal” de la MNAC: În cazul Normalității fiecare dintre noi este și judecător, și acuzat, și călău, și*

- victimă., INTERVIU Cristian Neagoe, despre ideile din spatele expoziției „Normalitate, ce cuvânt brutal” de la MNAC: „În cazul Normalității fiecare dintre noi este și judecător și acuzat, și călău și victimă” - FOTO (mediafax.ro), accesat la data de 6.06.2024.
- Lăutaru, Andrada 24.04.2022. Scoala9.ro. Tânărul cu autism care vrea să devină fotojurnalist. A început să facă fotografii de la 4 ani, a spus prima dată „mama” și „tata” la 7; Tânărul cu autism care vrea să devină fotojurnalist. (scoala9.ro), accesat la data de 7. 06.2024.
- Marinescu, Patricia. 8 iulie 2016. News.ro. *O explorare artistică a dizabilității, la Muzeul Național de Artă Contemporană; Corina Șuteu: Formele diverse nu își găsesc întotdeauna locul în spațiul românesc.* <https://www.news.ro/cultura-media/o-explorare-artistica-a-dizabilitatii-la-muzeul-national-de-arta-contemporana-corina-suteu-formele-diverse-nu-isi-gasesc-intotdeauna-locul-in-spatiul-romane-sc-1922400008002016071015520136>, accesat la data de 6.06.2024.
- Voinea, Cristina. 15.07.2016. Scena 9. *Arta care se vede cu ochii închiși*, <https://www.scena9.ro/article/normalitate-arta-dizabilitate>, accesat la data de 6 iunie 2024.
- Site-ul Centrului de Resurse Juridice. *Material informativ pentru combaterea discursului urii. Persoane cu dizabilități neuro-cognitive.* <https://www.crj.ro/wp-content/uploads/2022/06/8.-Material-informativ-dizabilitati.pdf>, accesat la data de 13.06.2024.
- Site-ul Consiliului Europei. *Inclusion and anti-discrimination programmes.* <https://www.coe.int/en/web/inclusion-and-antidiscrimination/division-home>, accesat la data de 12.06.2024.
- Site-ul Consiliului Europei. *Intercultural Glossary.* <https://rm.coe.int/intercultural-glossary/1680a836f2>, accesat la data de 13.06.2024.
- Site-ul Evenimente muzeale. București: *filmul documentar Faces of Autism. Episodul 1, „David. Drumul către ceilalți”*, CINEMAX Veranda, 14 aprilie 2022. <https://evenimentemuzeale.ro/eveniment-cultural/bucuresti-filmul-documentar-faces-of-autism-episodul-1-david-drumul-catre-ceilalti-cinemax-veranda-14-aprilie-2022/> accesat la data de 7.06.2024
- Site-ul Faces of Autism. *Explorarea fațetelor multiple ale autismului*, <https://facesofautism.ro/despre-proiect/> accesat la data de 7.06.2024
- Site-ul MNAC. *Normalitate, ce cuvânt brutal!* <https://mnac.ro/event/583/Normalitate,%20ce%20cuv%20C3%A2nt%20brutal!>, accesat la data de 6.06.2024
- Site-ul MNHCV. *ATIPIC. Drumul către ceilalți.* Atipic. Drumul către ceilalți – Muzeul Național al Hărților și Cărții Vechi (muzeulhartilor.ro), accesat la data de 7.06.2024
- Site-ul RNMR. *O nouă definiție a muzeelor.* 22.08.2022 <https://www.muzeelor.org/sitev2/2022/08/25/o-noua-definitie-a-muzeelor/>, accesat la data de 12.06.2024.

Drd. Despina HAȘEGAN,
Muzeograf, Muzeul Hărților, București
Drd. Școala Doctorală „Spațiu, Imagine, Text, Teritoriu” / CESI,
Facultatea de Litere, Universitatea din București
despina.hasegan@muzeulhartilor.ro